

Alise

S

Tifentāle

Si

Fotogrāfija bez attēla: ierosinājums domāt par mediju kā praksi, mehānismu un sociālās mijiedarbības formu

ŠAJĀ RAKSTĀ es piedāvāju domāt par fotogrāfiju bez attēla, proti, fokusā izvirzot mediju kā praksi, mehānismu un sociālās mijiedarbības formu. Balstoties konceptos, kurus radījuši Pjērs Burdējs (*Pierre Bourdieu*), Vilems Flusers (*Vilém Flusser*), Levs Manovičs (*Lev Manovich*) un citi, mēģināšu atturēties no līdz šim dominējušās pieejas fotogrāfijai, kuras centrā ir attēls un kuras rāmis ir mākslas vēsture. Tā vietā, lai atkārtotu romantizēto naratīvu par «spēcīgajiem» un «svārīgajiem» attēliem un viņu «talantīgajiem» autoriem, šis raksts piedāvā ieskatīties dziļāk zem attēla virskārtas un izpētīt nepublicētās vai izdzēstās fotogrāfijas arhīvos un sociālajos medijos, tumšās telpas nozīmi, kolektīvo vai dalīto autorību, fotogrāfijas NFT mākslas tirgū, kā arī māksligā intelekta un automatizācijas lomu fotogrāfijas izgatavošanā. Aplūkošu Sultana Gustafa al Gozali (*Sultan Gustaf Al Ghazali*), Karolīnas Kalovejas (*Caroline Calloway*), Anri Kartjē-Bresona (*Henri Cartier-Bresson*), Zentas Dzividzinkas, Alana Governara (*Alan Governar*), Ivara Grāvleja, Lūsijas Moholijas (*Lucia Moholy*), Emmas Agneses Šeferes (*Emma Agnes Sheffer*), Alīna Stakles, Sofijas Tunas (*Sophie Thun*) un citu fotogrāfu, mākslinieku, digitālo autoru un sociālo mediju satura radītāju darbus.

→ *Prakse bez ražošanas.* «[...] Nav iespējams konstatēt atšķirību starp fotokameras aizvara atbrīvošanas pogas nospiešanu un veļasmašīnas starta pogu. Abas kustības saņem un sūta līdzīgā apmērā,» 1985. gadā rakstīja Vilems Flusers.¹ Šis ir viens no maniem milākajiem Flusera citātiem, jo pirmajā acu uzmētienā tas šķiet šokējošs — kā viņš uzdrošinās salīdzināt smalkas prasmes paģerošu, kompleksu, iedvesmotu, māksliniecisku manipulāciju ar vistrivālāko darbību. Taču Flusers gluži vienkārši aizved mūsu uzmanību prom no virspusējā — šķietami bezgalīgās fotogrāfisko attēlu daudzveidības un interesantuma — un pietuvina mūs attēlus radošo aparātu mehāniskajai vienveidībai. Flusers deromantizē mediju, uzsverot, ka «mehānisms dara to, ko fotogrāfs vēlas, bet fotogrāfs drīkst vēlēties tikai to, ko mehānisms spēj paveikt. Jebkuram attēlam, kuru rada fotogrāfs, ir jāiekļaujas mehānisma programmā un tas būs [...] prognozējams, neinformatīvs attēls [...] ne tikai fotogrāfa žests, bet arī viņa iecere ir mehānisma funkcija.»² Taču Flusers atzīst, ka «pilnīgi automatiķēta fotogrāfija nepārprotami atšķiras no fotogrāfijas, kurā kāds ir vizualizējis attēlu, jo otrajā gadījumā cilvēka iecere darbojas pret mehānisma autonomiju no automātiskās funkcijas kā tādas.»³ Atzīstot iespējamo līdzsvaru starp tehnodeterminismu

Photography without images: A proposal to think about the medium as practice, apparatus, and form of social interaction

IN THIS ARTICLE I propose to think about photography without images, i.e., focusing on the medium as practice, apparatus, and form of social interaction. Based on concepts created by Pierre Bourdieu, Vilém Flusser, and Lev Manovich, among others, this article attempts to depart from the image-centred, art-historical approach to photography that has dominated this field so far. Instead of repeating the romanticized narrative of “great” or “important” images and their “talented” makers, this article proposes to look beyond the surface and examine unpublished or deleted photographs in archives and on social media, the significance of darkroom work and collective or shared authorship, photography on the NFT art marketplace, and the role of AI and automation in photographic production. The article discusses the work of photographers, artists, digital creators, and social media content producers such as Sultan Gustaf Al Ghazali, Caroline Calloway, Henri Cartier-Bresson, Zenta Dzividzinska, Alan Govenar, Ivars Grāvlejs, Lucia Moholy, Emma Agnes Sheffer, Alnis Stakle, Sophie Thun, and others.

→ *Practice Without Production.* “...no distinction can be made between the pressing of a shutter release of the photographic camera and the start button of a washing machine. Both movements receive and send to the same extent,” wrote Vilém Flusser in 1985.¹ This is one of my favourite Flusser’s quotes because at first sight it appears shocking — how dare he compares the highly skilled, complex, inspired, and artistic manipulation of a photo camera to the most trivial act of starting a washing machine. But Flusser is simply pointing our attention away from the surface — the seemingly endless variety and interestingness of existing photographic images — and more towards the mechanic uniformity of the apparatus that produces these images. Flusser deromanticizes the medium by emphasizing that “the apparatus does as the photographer desires, but the photographer can only desire what the apparatus can do. Any image produced by a photographer must be within the program of the apparatus and will be (...) a predictable, uninformative image. (...) not only the gesture but also the intention of the photographer is a function of the apparatus.”² Nevertheless, Flusser admits that “fully automatic photography can be clearly distinguished from the photography of someone who visualizes an image because in the second case, a human intention works against the autonomy of the apparatus from the inside, from the

¹ Vilém Flusser. *Into the Universe of Technical Images*. Translated by Nancy Ann Roth, originally published as *Ins Universum der technischen Bilder* (1985). — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011, 30. lpp.

² Turpat, 20. lpp.

³ Turpat, 20. lpp.

¹ Vilém Flusser, *Into the Universe of Technical Images*. Translated by Nancy Ann Roth (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011), p. 30. Originally published as *Ins Universum der technischen Bilder* (1985).

² Flusser, p. 20.

un cilvēka rīcībspējas atzīšanu, kas nolasāms Flusera tekstos, šis raksts pēta, kādas attiecības izvēlētie indivīdi ir izveidojuši ar fotogrāfijas mehānismiem un praksēm, kas tiem piederīgas.

Pie pārdomām par fotogrāfiju bez attēliem un par neredzamo fotogrāfiju nonācu, kad veicu pētījumu par fotožurnālistikas attīstību pagājušā gadsimta vidū. Tas bija atklājums, uzzināt, ka, piemēram, Anri Kartjē-Bresons (1908–2004) 40. gadu beigās, strādājot par fotožurnālistu Ķīnā, mēdza sūtīt eksponētu filmiņu uz Nujorku, kur citi cilvēki – no anonīmiem tumšās istabas tehnīkiem līdz žurnāla *Life* ietekmīgajiem redaktoriem – veica atlikušos solus fotogrāfijas procesā, ieskaitot filmiņas attīstīšanu, kontaktizdruku un palielinājumu drukāšanu, attēlu atlasi, formatēšanu utt.⁴ Pats Kartjē-Bresons bija atbildīgs par kameras darbu uz vietas, kamēr viņa «spēcīgos» attēlus patiesībā «radīja» citi *Magnum Photos* birojā un *Life* redakcijā. Pat izsmēlošie apraksti, kas bija pievienot filmiņai, bija citu rakstīti, rakstītāju vidū bija viņa sieva Ratna Mohini vai draugi kā Džims Bērks (*Jim Burke*) Pekinā un Sems Tata (*Sam Tata*) Šanhajā.⁵ Konstatējums, ka Kartjē-Bresons neredzēja pats savus attēlus līdz brīdim, kad tie parādījās *Life* lappusēs, novērētie pie atziņas, ka attēli ir tikai viena (un bieži nebūt ne vissvarīgākā) notikumu virknes daļa. Šo notikumu atsegšana nozīmē, ka plaši izplatītais priekšstats par fotogrāfijas mākslu tiek dekonstruēts, noliegt, noraidīts vai tam tiek mests izaicinājums, proti, runa ir par priekšstatu, kas glorificē cienījamo amatu un praksi, kuras uzdevums ir radīt «spēcīgus» (kas lielākajā daļā gadījumu nozīmē patīkamus, jaukus un skaistus) attēlus arhīva kvalitātes izdrukās, kas ideālā gadījumā ir parakstītas un pieejamas rūpīgi uzskaitītos ierobežota metiena izdevumos. Šis modernisma mīts ir dzīļi iesaknojies priekšnoteikums tam, lai fotogrāfija tiktu pieņemta mākslas tirgū un galeriju un muzeju sistēmā.

Daži latviešu mākslinieka un fotogrāfa Ivara Grāvleja (dzimis 1979) darbi darbojas kā katalizatori, kas atklāj sociālās saiknes un tīklus, kuri veido fotogrāfiskā attēla ražošanas un patēriņa pamatus. Piemēram, Grāvlejs, dzīves un mākslas konfliktijas iedvesmots, uzrakstīja maģistra darbu par Latvijas fotogrāfijas vēsturi, sniedzot atsauces uz milzīgu daudzumu izdomātu avotu, un veiksmīgi aizstāvēja darbu augstskolā Čehijā, kur neviens šo vēsturi nepārzina. Citā gadījumā viņš savāca manā dzīvesbiedra un daudzu citu kāda pasākuma apmeklētāju mobilos tālruņus, viņiem neko nenojaušot, un vēlāk satraucoši ilgu laiku nebija sazvanāms. Šis žests iezīmēja viņa uzrunas beigas par urbāno intervenci *Live and Learn* jeb *Mūžu dzīvo, mūžu mācies* 2016. gada Rīgas Fotogrāfijas biennāles atklāšanā. Ar šo

Anri Kartjē-Bresona fotogrāfija uz žurnāla *Life* vāku, 1955. gada 17. janvāris. Ekrānšāviņš no žurnāla arhīva Google Books vietnē.

Henri Cartier-Bresson's photograph on the cover of *Life* magazine, January 17, 1955. A screenshot from the magazine's archive on Google Books.

Tifentāle

automatic function itself.”³ Acknowledging a possible balance between techno-determinism and acknowledgment of human agency implied in Flusser’s text, this article examines the relationships selected individuals have built with the photographic apparatus and its surrounding practices.

I came to think of photography without images and of invisible photography while researching the development of photojournalism in mid-century. It was eye-opening to learn that, for example, Henri Cartier-Bresson (1908–2004), in the late 1940s, working as a photojournalist in China, used to send exposed film back to New York where other people, from anonymous darkroom technicians to influential editors at the *Life* magazine, did the work to complete the remaining steps of the photographic process, including developing film, printing contact sheets and enlargements, selecting images and cropping them, and so on.⁴ Cartier-Bresson himself was responsible for the camera work on the location, while his “great” images were actually “made” by others at the *Magnum Photos* and the editorial office of the *Life* magazine. Even the elaborate captions that accompanied his film were written by others such as his wife Ratna Mohini or friends like Jim Burke in Beijing and Sam Tata in Shanghai.⁵ The realization that Cartier-Bresson did not see his own images before they appeared on the pages of *Life* leads to acknowledging that images are just one, and oftentimes not even the most important, part of much longer sequence of events. To expose those events means to deconstruct, deny, reject, or at least challenge the mainstream understanding of fine art photography, glorifying an honourable craft and practice whose purpose is to produce “great”—most of the time it means pleasant, likeable, and beautiful—images in the form of pristine, archival quality prints that, ideally, are signed and come in neatly documented limited editions. This modernist myth is a deeply embedded precondition of photography’s acceptance in the art market and in the gallery and museum system.

Some works by the Latvian artist and photographer Ivars Grāvlejs (b. 1979) act as agents that expose the social connections and networks that underlie the photographic image production and consumption. For example, in an inspired moment of life-art conflation, Grāvlejs wrote a master’s thesis on Latvian photography history referencing a vast bibliography of made-up sources, and successfully defended it at a school in Czech Republic where nobody knows of that history. In another such moment, he collected my husband’s and several other unsuspecting attendees’ cell phones, left the building, and remained

³ Flusser, p. 20.

⁴ See Nadya Bair, *The Decisive Network: Magnum Photos and the Postwar Image Market* (Oakland, CA: University of California Press, 2020).

⁵ Ying-lung Su, “The Making of Henri Cartier-Bresson: China 1948–1949, 1958,” Translated by Jinsheng Zhao // *Trans-Asia Photography* 11 (20), 2021. Available at <http://hdl.handle.net/2027/spo.7977573.0011.206>

intervenci mākslinieks vēlējās «pievērst uzmanību mūsu šī brīža apsēstībai ar fotogrāfiju un sociālajiem medijiem, kā rezultātā visi ir pārņemti ar vizuālo piesārņojumu — vizuālās informācijas smogu, un tā dēļ viņiem šķietami vairs nav laika objektīvai refeksijai.»⁶ Gandrīz desmit gadus pirms šīs intervences Grāvlejs īstenoja citu projektu — viņš uzrunāja slavenus māksliniekus un mākslas entuziastus izstāžu atklāšanās mākslas galerijās un muzejos, aicinot viņus aplūkot it kā viņa jaunākos darbus telefona, taču materiāls izrādījās fragments no pornogrāfiska video. Apmeklētāju reakcijas tika filmētas ar mobilo telefonu (*Mobilais*, 2007). «Mēģināju pārliecināt izstāžu apmeklētājus, ka skatīties pornogrāfiju ir daudz interesantāk nekā tērēt laiku, skatoties garlaicigu un neizteiksmīgu izstādi,» teica Grāvlejs.⁷ Nav šaubu, ka Grāvleja darbi pieder citam kultūras laukam nekā Kartjē-Bressona fotogrāfijas, bet šajā rakstā abus apvieno fotogrāfijas prakse, kuras centrā kādā brīdī nonāk citas lietas, ne tikai taustāmi attēli.

Attēlu ražošanas noliegums ir arī kāda cita latviešu fotogrāfa nesenās izstādes fokusā. Runa ir par Alīna Stakles (dzimis 1972) *Mellow Apocalipse*⁸ jeb *Liegā apokalipse*, kurā apkopotas vēsturisku, publiskos avotos pieejamu arhīva attēlu un reproduciju digitālās kolāžas. Šajā izstādē fotogrāfs ne tikai atteicās no jaunu attēlu rādišanas, bet daļēji atkāpās arī no atrasto attēlu montāžas, laujot kolāžu tehnisko izpildījumu veikt «attēlu pēcapstrādes programmatūras algoritmiem.»⁹ Viens no Rīgas izstādes darbiem antiražošanas kontekstā ir īpaši simbolisks — milzīga formāta izdruka uz audumam līdzīga materiāla, kas, krītot gar sienu, padara uzdrukātos tēlus greizus. Šis darbs, kurš vizuāli atgādina teātra priekškaru, simbolizē jēgpilnu attēlu jaunrades nepieciešamības pilnīgu sabrukumu un zaudētu cieņu pret pagātnes muzejotajiem meistardarbiem. Masīvo, bet nenolasāmo kolāžu uz mīkstā un pakļāvīgā materiāla var uztvert kā antīteizi André Malro (*André Marlaux*) «muzejam bez sienām» (1953). Pēc Malro domām, fotogrāfija ir noderīgs instruments mākslas uzlūkošanai un tās vēstures stāstam, kas kļuvis par vēsturi «tam, ko var nofotografēt.»¹⁰ Tikmēr *Liegā apokalipse* izvirza tēzi, ka šāda vēsture ir sabrukusi un priekškars ir aizvēries. Skaidrības un narratīva vietā priekškara kolāža piedāvā amorfu un nospiedošu fragmentu masu, kuriem atņemts vēsturiskais konteksts un jēga.

→ *Neredzamā fotogrāfija*. Vēlviens «fotogrāfija bez attēla» piemērs ir mākslas vēsturnieces un rakstnieces Karolinas Kalovejas (*Caroline Calloway*, dz. 1991) instagrama profils @carolinecalloway. Kopš 2012.gada Kaloveja tajā ievieto fotogrāfijas, kuru galvenais fokuss ir nevis attēls, bet dienasgrāmatas

Ivars Grāvlejs, *Mobilais*, 2007. Ekrānšāviņš no Ivara Grāvleja radošā portfolio: <https://www.ivarsgravlejs.com>

Ivars Grāvlejs, *Mobile*, 2007. A screenshot of a page from Ivars Grāvlejs' portfolio: <https://www.ivarsgravlejs.com>

6 Ivars Grāvlejs (Latvija) — urban intervention *Live and Learn*. Riga Photography Biennial / Ivars Grāvlejs — urbānā intervēncē *Mūžu dzīvo, mūžu mācies*. Rīgas Fotogrāfijas biennāle. Pieejams: http://www.rpbiiennial.com/2016/gravlejs_eng.html. Skatīts 2022. gada 31. janvāris.

7 Ivars Grāvlejs. *Mobilais*, 2007. Pieejams: <https://www.ivarsgravlejs.com/pages/mobilevideo.htm>

8 *Liegā apokalipse* izstādita Dunganas Fotogrāfijas muzejā Dienvidkorejā (2021. gada 16. jūlijs—19. septembris) un Latvijas Fotogrāfijas muzejā Rīgā, Latvijā (2022. gada 11. februāris—1. maijs).

9 Alnis Stakle. *Mellow Apocalypse / Alnis Stakle. Liegā apokalipse*. Pieejams: <https://alnisstakle.com/mellow-apocalypse>. Skatīts 2022. gada 25. martā.

10 André Malraux. *Museum Without Walls* (1953) // *Voices of Silence*. Translated by Stuart Gilbert. — Frogmore, UK: Paladin, 1974, 30. lpp.

unreachable for a worryingly long time. This gesture marked the end of his talk about his urban intervention *Live and Learn* at the opening of the first edition of Riga Photography Biennial in 2016. The point he wanted to make with this intervention was to “draw attention to our current-day obsession with photography and social media, as a result of which everyone is too preoccupied with this visual pollution — the smog of visual information, and appear to no longer have time for objective reflection.”⁶ Almost ten years earlier, Grāvlejs approached well-known artists and art lovers at gallery and museum exhibition openings, invited them to look at his latest work on his phone that turned out to be a fragment of a pornographic video, and filmed their reaction (*Mobile*, 2007). “I tried to convince exhibition visitors that watching porn is much more interesting than wasting time of looking at boring and inexpressive exhibition,” Grāvlejs comments.⁷ No doubt, Grāvlejs’ work belongs to a different cultural field than Cartier-Bresson’s, but what brings them together in this article is a photographic practice that at one point revolves around something else than *only* producing tangible images.

Rejection of image production is also at the centre of a recent exhibition by another Latvian photographer, Alnis Stakle (b. 1975). Entitled “Mellow Apocalypse” (DongGang Museum of Photography, South Korea, July 16—September 19, 2021; Latvian Museum of Photography, Riga, Latvia, February 11—May 1, 2022), the exhibition featured digital collages of historical archival images from public domain collections such as photographs and photographic reproductions. In this exhibition, the photographer not only rejected production of new images but also partially stepped back from assembling the found images, leaving “the technical execution of the collages” to “image post-processing software algorithms.”⁸ One of the works in Riga exhibition is especially symbolic of the anti-production trend: a large printout on a fabric-like material, draped on a wall so the images appeared distorted. This work, reminiscent of a theatrical curtain, signifies total defeat of any urge to create new and meaningful images as well as loss of respect for the musealized masterpieces of the past. The massive but unintelligible collage on the soft, pliable, and drapey material can be read as the antithesis of André Malraux’s “museum without walls” (1953). For Malraux, photography served as a useful tool for looking at art and narrating its history which had become “the history of that which can be photographed.”⁹ Meanwhile, “Mellow Apocalypse” suggests that such history has collapsed onto itself, and the curtain has fallen. Instead of clarity and narrative, the curtain

6 “Ivars Grāvlejs (Latvija) — urban intervention *Live and Learn*.” Riga Photography Biennial. Available at http://www.rpbiiennial.com/2016/gravlejs_eng.html

7 Ivars Grāvlejs, *Mobile* (video), 2007. Available at <https://www.ivarsgravlejs.com/pages/mobilevideo.htm>, accessed January 31, 2022.

8 Alnis Stakle, “Mellow Apocalypse.” Available at <https://alnisstakle.com/mellow-apocalypse>, accessed March 25, 2022.

9 André Malraux, “Museum Without Walls” (1953) in *Voices of Silence*, 13–127. Translated by Stuart Gilbert (Frogmore, UK: Paladin, 1974), p. 30.

stilā rakstītais attēla paraksts. Tajā aprakstīta mākslinieces radītā varone – relatīvi priviliģēta, izglītota baltā sieviete zem trīsdesmit, kura dzīvo vienības dzīvokli Manhetenas Vestvīlīdzā, apmeklē pilates nodarbības un psihoterapiju, viņai patik likt matos dzīvus ziedus, viņa pārspriež savu studiju gadu atkarību no amfetamīnus saturošajām zālēm *Aderall*, pārod savas glezna, lietotu apgērbu un pašgatavotu Čūskas eļļu sejas un ķermeņa ādai un matiem, viņa it kā pelna tūkstošiem dolāru platformā *OnlyFans* un tērē tos savas mātes vēža ārstēšanai, viņa sēro par pašnāvību izdarījušo tēvu un kopš 2016.gada iepriekšpārdošanā pārdod grāmatu *And We Were Like (Un mēs bijām tā kā)*, kura vēl nav uzrakstīta, utt.¹¹ Līdz 2021.gada beigām @carolinecalloway profils bija savācis vairāk nekā 600 000 sekotāju, un daļa no instagrama popularitātes pārnesās uz reālo dzīvi – Kaloveja sāka uzstāties literāros un sa- viesīgos pasākumos Nujorkā, un viņas radošā un uzņēmējdarbība tika aprakstīta lielajos medijos, piemēram, *New York Magazine*, *The Guardian*, *Teen Vogue* u.c. 2021.gada oktobrī *The Wall Street Journal* ziņoja, ka daļa sabiedrības ar nepacietību gaidīja Kalovejas statusa atjauninājumus, lai redzētu, kā viņa īrētajā dzīvoklī krāso grīdu baltā krāsā.¹² Taču 2021.gada novembrī visi attēli no viņas profila pazuda, un raksta tapšanas brīdī 2022.gada februārī joprojām ir izdzēsti. Atkarībā no tā, kad jūs šo lasīsit, profils var būt vai nebūt atkal aktīvs. Tieši šī iemesla dēļ nevar būt atbilstošāka piemēra fotogrāfijai bez attēla kā instagrama profils @carolinecalloway. Sociālajos tiklos cirkulējošo attēlu daudzums ir patiesi neaptverams. Taču paradoksālā kārtā pašu attēlu loma šķiet mazināmies, kamēr attēlu patēriņa, dališanās un komentēšanas darbības kļūst arvien būtiskākas.

Vēl viens ilustrējošs piemērs neredzamajai fotogrāfijai un fotogrāfijas praksei bez attēliem ir izstāde *Es neko neatceros: ienākot ZDZ nenotveramajā arhīvā* laikmetīgās mākslas centrā *kim?* Rīgā (2021.gada 15.jūlijs – 12.septembris).¹³ Šai izstādei kuratore Zane Onckule bija iecerējusi jaunu sadarbības modeli starp miruša mākslinieka mantojumu, laikmetīgā mākslinieka praksi un arhivāra darbu. Vīzija materializējās kā Austrijas mākslinieces un fotogrāfes Sofijas Tunas (dz. 1985) personālizstāde, kurā bija integrēts latviešu fotogrāfes Zentas Dzividzinskās (1944–2011) arhīvs un arhivāres Līgas Goldbergas darbs. Onckule uzaicināja Tunu izstādīt savus darbus un izpētīt arī Dzividzinskās arhīvu. Izstādes laikā Tuna atlasīja Dzividzinskās negatīvus un radīja no tiem jaunus attēlus savā tumšajā istabā, kas bija uzstādīta galerijā un darbojās visu izstādes laiku. Tikmēr arhivāre Līga Goldberga vēra vaļā kastes, kurās ģimene bija glabājusi Dzividzinskās arhīvu, aprakstīja to saturu un palidzēja

Ekrānšāviņš no Karolīnas Kalovejas instagrama profila, 2022. gada 11. februāris.

A screenshot of Caroline Calloway's Instagram account, February 11, 2022.

¹¹ Natalie Beach. I Was Caroline Calloway // The Cut. – 2019. gada 10. septembris, pieejams: <https://www.thecut.com/2019/09/the-story-of-caroline-calloway-and-her-ghostwriter-natalie.html>

¹² Angelica Frey. White Hardwood Floors: Sacrilege, or Serenity? // wsj Magazine. – 2021. gada 14. oktobris, pieejams: <https://www.wsj.com/articles/white-hardwood-floors-diy-11634213976>

¹³ Sofija Tuna. Es neko neatceros: ienākot ZDZ nenotveramajā arhīvā. Kuratore Zane Onckule. Pieejams: <https://kim.lv/lv/dont-remembering-entering-elusive-estate-zdz/>

Tifentāle

collage presents amorphous and overwhelming mass of fragments stripped of their historical context and meaning.

→ *Invisible Photography*. As another case of photography without images, let us consider @carolinecalloway, the Instagram account of Caroline Calloway (b. 1991), an art historian, writer, and Instagram celebrity. Since 2012, Calloway has used Instagram, primarily a photo-sharing app, to share posts whose focus typically is not the image itself but rather the diary-like captions. Those captions narrate a life of her protagonist, a somewhat privileged and educated white woman in her late twenties who lives in a small studio apartment in Manhattan's West Village, and, among many other things, goes to Pilates and therapy, likes to wear real flowers in her hair, reminisces about her college years' Adderall addiction, sells her paintings, used clothing, and bottles of self-made Snake Oil for your face, body, and hair, allegedly earns thousands of dollars on OnlyFans to support her mother's cancer therapy expenses, mourns her father's death by suicide, since 2016 pre-sells a book titled *And We Were Like* which is not written yet, and so on.¹⁰ By late 2021, the account @carolinecalloway had attracted more than 600,000 followers, and the clout from Instagram spilled also into real life, as Calloway appeared in literary and social events in New York and her creative and entrepreneurial activities received coverage in mainstream media such as *New York Magazine*, *The Guardian*, *Teen Vogue* and so on. In October 2021, for example, *The Wall Street Journal* reported on how part of the society eagerly anticipated Calloway's Instagram updates to see how she is painting her rented apartment's hardwood floors white.¹¹ In November 2021, however, all images from her Instagram account disappeared, and remain deleted at the time of writing, in February 2022. Depending on when you read this, the account may or may not be active again. Exactly for this reason, the Instagram account @carolinecalloway cannot be a more suitable example of photography without images. Certainly, the sheer number of images produced and circulated in the social media environment is astonishing. Yet, perhaps paradoxically, the role of images themselves may be diminishing, while the acts of image sharing, consuming, and commenting becomes more relevant.

As another case study of invisible photography and a photographic practice without images I would like to mention the exhibition "I Don't Remember a Thing: Entering the Elusive Estate of ZDZ" at the Kim? Contemporary Art Center in Riga, Latvia (July 15 – September 12, 2021).¹² For this exhibition,

¹⁰ See Natalie Beach, "I Was Caroline Calloway." *The Cut*, September 10, 2019. Available at <https://www.thecut.com/2019/09/the-story-of-caroline-calloway-and-her-ghostwriter-natalie.html>

¹¹ Angelica Frey, "White Hardwood Floors: Sacrilege, or Serenity?" *wsj Magazine*, October 14, 2021. Available at <https://www.wsj.com/articles/white-hardwood-floors-diy-11634213976>

¹² See: Zane Onckule, "I Don't Remember a Thing: Entering the Elusive Estate of ZDZ." Available at <https://kim.lv/lv/dont-remembering-entering-elusive-estate-zdz/>. The exhibition's wall text, labels, press release, and installation shots are archived and available on the Contemporary Art Library website: <https://www.contemporaryartlibrary.org/project/sophie-thun-and-the-estate-of-zenta-dzividzinska-at-kim-contemporary-art-centre-19974>

Tunai izvēlēties negatīvus. Izveidojot šādu sadarbību, Onckule cēla gaismā Dzividzinskas daiļradi, kura pirms tam bija bijusi neredzama — fotogrāfijas prakse bez attēliem, jo lielākā daļa viņas arhīva eksistē 6×6 vai 35 mm negatīvos. Dzividzinska bija radoši aktīva — gan vietējā mērogā, gan starptautiski — 60. gados, kad bija tikpat veca kā tagad Kaloveja. Tācu 1972. gadā viņa atteicās no radošajiem eksperimentiem fotogrāfijā un vēlāk tika pilnīgi aizmirsta. Viņas mantojuma centrs ir milzīgā negatīvu kolekcija.¹⁴

Izstādes pēdējā dienā jaunas Dzividzinskas darbu izdrukas Tunas izpildījumā bija pilnībā noklājušas divus milzīgus paneļus. Pašportretu, momentuzņēmumu un iestudētu jaunu sieviešu aktu izlase radija iespaidu par darbu tapšanas stadijā, lai gan Tunas darbs bija pabeigts un nākamajā dienā galerija sāka izstādes demontāžu. Šī sajūta raksturo arī Dzividzinskas karjeru fotogrāfijā, kuru viņa atmeta tik agrā vecumā, nesasniedzot iespēju pilnībā attīstīt savu praksi. Pieejot fotonegatīviem kā notīm, kuras katrs spēlējošais mūzikis interpretē citādi, Tuna pavēra jaunu domāšanas dimensiju tēmai par fotogrāfijas autentiskumu un autorību.¹⁵ Turklat no Dzividzinskas negatīviem tapušās fotogrāfijas ir integrētas pašas Tunas praksē un turpina parādīties citos viņas projektos, piemēram, Tunas personālizstādē *Merge Layers* jeb *Sapludināt kārtas* Sofijas Tapeneres (*Sophie Tappeiner*) galerijā Vīnē (2022. gada 14. janvāris—15. marts).

Veidojot projektu ap darbu tumšajā istabā, kas parasti ir visneredzamākā fotogrāfa darba daļa, izstāde meta izaicinājumu šāda darba kultūras statusam, veicināja plašāku Dzividzinskas daiļrades pārvērtēšanu un nodrošināja plātformu turpmākajām diskusijām par aizmirstu sieviešu fotogrāfu mantojumu un arhīviem. Papildu vielu šādai diskusijai piedāvā arī Džordanas Trelleres (*Jordan Troeller*) izpēte par fotogrāfes Lūsijas Mohojas (1894—1989) mantojumu. Viņu līdz šim pieminēja lielākoties kā slavenā avangarda mākslinieka Lāslo Mohoja-Naģa (*László Moholy-Nagy*, 1985—1946) dzīvesbiedri vai kā neformālu *Bauhaus* dokumentētāju. Tikmēr Trellere izceļ Lūsijas Moholijas pašas radošo darbu — daļa no tā cirkulē bez autora norādes, bet cita daļa eksistē simtiem negatīvu un neīstenotu foto grāmatu formātā.

→ NFTS, LOL. «Augšupielādēju manu fotogrāfiju NFT, lol,» 2022. gada 10. janvārī tvītā ierakstīja Sultans Gustafs al Gozali. Foto pašportretu un selfiju kolekcijas izlikšana pārdošanai par trīs dolāriem bija vienkārši joks.¹⁶ Patiecoties veiksmīgai apstākļu sakritībai, cilvēki ar lielu daudzumu kriptovalūtas pēkšni vēlējās iegādāties viņa selfijus, un to cena strauji uzkāpa debesīs. Līdz 12. februārim, kad selfija #932 pārdošana bija oficiāli

Sofijas Tunas tumšās istabas fragmenti izstādē *Es neko neatceros: zoz nenotveramajā arhīvā laikmetīgās mākslas centrā kim?* Rīga, 2021. gada 15. jūlijs—12. septembris. Foto: Alise Tifentāle

Detail of Sophie Thun's darkroom in the exhibition "I Don't Remember a Thing: Entering the Elusive Estate of zoz", Kim? Contemporary Art Centre, Riga, July 15—September 12, 2021. Photo: Alise Tifentāle.

Tifentāle

curator Zane Onckule envisioned a new model of collaboration between the estate of a deceased artist, the practice of a contemporary artist, and the labor of an archivist. This vision materialized as a solo show of Austrian contemporary artist and photographer Sophie Thun (b. 1985) featuring the archive of Latvian artist and photographer Zenta Dzividzinska (1944–2011) and the work of archivist Līga Goldberga. Onckule invited Thun to exhibit her own work as well as to study Dzividzinska's archive. During the exhibition, Thun was discovering Dzividzinska's negatives and printing new images from them in her darkroom, installed in the gallery for the duration of the exhibition. Meanwhile, archivist Līga Goldberga was opening the boxes where the family had kept Dzividzinska's archive, describing their contents, and helping Thun with the selection of negatives. By facilitating this collaboration, Onckule brought to light Dzividzinska's oeuvre which so far had remained invisible, a photographic practice without images, as most of her work exists in the format of 6×6 cm or 35 mm negatives. Dzividzinska was active as a photographer locally and internationally in the 1960s when she was the same age as Calloway. But around 1972 she abandoned her creative experiments with photography and subsequently was completely forgotten. At the centre of her legacy is a vast collection of negatives.¹³

On the last day of the exhibition, new prints made by Thun from Dzividzinska's negatives completely covered two large panels. The selection of self-portraits, snapshots, staged setups with nude female models alongside test prints leave an impression of work in progress, although Thun's work here is finished and the next day the gallery will begin deinstalling the exhibition. This feeling characterizes also Dzividzinska's career in photography which she abandoned at such an early stage without a proper chance to fully develop her own practice. Treating the photographic negative as a musical score that gets interpreted by each musician who performs it, Thun opened a whole new avenue for thinking about photography in terms of authenticity and authorship.¹⁴ Moreover, images printed from Dzividzinska's negatives have now been woven into Thun's practice and continue reappearing in her other projects such as Thun's solo exhibition, "Merge Layers" in the Sophie Tappeiner Gallery, Vienna (January 14—March 5, 2022).

Centring the project around darkroom work, usually the most invisible part of photographer's labour, the exhibition challenged the cultural status of that labour, encouraged a broader re-evaluation of Dzividzinska's oeuvre, and provided a platform for further discussion of forgotten women artists' and

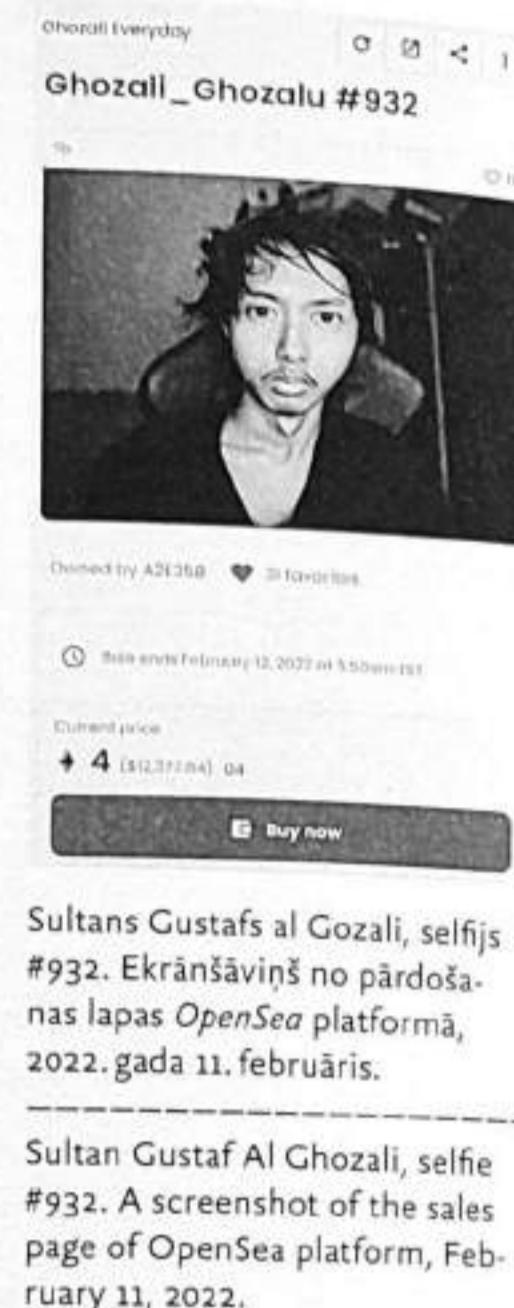
¹³ For a background on the artist, see Alise Tifentāle, "Entering the Elusive Estate of Photographer Zenta Dzividzinska," MoMA Post, March 24, 2021. Available at <https://post.moma.org/entering-the-elusive-estate-of-photographer-zenta-dzividzinska>.

¹⁴ Ieva Raudsepā, "We Can See Her Being Seen," Arterritory, August 26, 2021. Available at https://arterritory.com/en/visual_arts/interviews/25733-we_can_see_her_being_seen; see also: Elīna Ruka, "Giving Thanks to the Past. Interview with Zane Onckule and Sophie Thun," FK Magazine, July 27, 2021. Available at <https://fkmagazine.lv/2021/07/27/giving-thanks-to-the-past-interview-with-zane-onckule-and-sophie-thun/>

noslēgusies, tā cena bija uzkāpusi līdz 12 000 ASV dolāru.¹⁷ Al Gozali ir 22 gadus vecs indonēziešu IT students, kura selfiji viņam tikai dažu dienu laikā 2022.gada janvārī nodrošināja vairāk nekā miljonu dolāru NFT mākslas tirgū.¹⁸ «Es fotografēju sevi piecu gadu garumā, no 18 gadu vecuma līdz 22 gadiem. Patiesībā tā ir bilde ar mani datora priekšā, dienu no dienas,» al Gozali saka par savu selfiju kolekciju *Ghozali Everyday* (*Gozali ikdienā*).¹⁹

Šis gadījums mums daudz ko pastāsta par NFT pasauli. A Gozali selfiji tika pārdoti ne jau tādēļ, ka tie ir «spēci-gi» attēli, satriecoši meistarīgas fotogrāfijas paraugi, Indonēzijas mākslas vai vispār mākslas paraugi, bet gan tādēļ, ka tiem piemīt LOL²⁰ vērtība. Taču, atšķetinot šo vērtību, mums var gadīties ar pārsteigumu konstatēt, ka daži tās raksturlielumi ne īpaši atšķiras no tiem, kas raksturo 20.gadsimta beigu mākslu. Piemēram, mākslinieka Ona Kavaras (*On Kawara, 1932–2014) Date Paintings* (*Datumu gleznas*), kas pazīstamas arī kā sērija *Today* (Šodiens, 1966–2013), kurā katras glezna saturs ir tās radīšanas datums. Vai arī Adrianas Paiperes (*Adrian Piper, dz. 1948)* foto pašportretu sērija *Food for the Spirit* (*Pārtika garam, 1971*), kura veidota laikā, kad māksliniece bija pašizolējusies, ieturēja gavēni un lasīja Immanuel Kantu. Vai Tehching Hsieh, (dz. 1950) projekts *One Year Performances* (*Viena gada performances*), piemēram, *Time Clock Piece* (Par laika uzskaites pulksteni, 1980–1981), kurā mākslinieks gada garumā reizi stundā kompostrēja laika uzskaites kartīti industriālā pulkstenī, dokumentējot katru kompostrēšanas reizi un šis darbības ietekmi uz viņu pašu. Mēs negribētu al Gozali fotogrāfijās saskatīt neko vairāk par to, kas tajās ir, taču tās stāsta mums par «ikdienu», reflektē par laika gājumu un dokumentē pašrealizācijas un individuālas performances formu. Al Gozali un līdzīgu darbu «patīk» išķīši un to iegāde liecina par atzinību ilgtermiņa apņēmībai un neatlaidībai, naivumam un nemākslinieciskumam, kā arī neglancētam un neizglitotam autentiskumam. Tas norāda uz cieņu pret saprotamību un spēju identificēties ar materiālu — šeit nav manifesta, tev nav jāizlasa pat viena rindkopa, lai saprastu darba jēgu, nav jāapgūst sarežģīti koncepti un tā tālāk. Mēs varētu šāda veida darbu dēvēt par vienkāršotu, bet arī par antielitāru.

Turklāt NFT mākslas tirgū attēli bieži nav tik svarīgi, cik kultūras, sociālais un ekonomiskais kapitāls, kuru tie palīdz uzkrāt. Maksimāli atklātās transakcijas piesaista uzmanību un iegūst uzticamību un leģitimitāti — turklāt tas attiecas gan uz «mākslu», gan uz kriptovalūtu, kas izmantota, lai to iegādātos. Pat tajos gadījumos, kad samaksu veic pārdevēja biznesa partnēri, kā tas bija gadījumā ar Bīplu (*Beeple, dz. 1981*) un viņa digitālo

Sultan Gustaf Al Ghozali, selfie #932. A screenshot of the sales page of OpenSea platform, February 11, 2022.

¹⁶ Anthony Cuthbertson, Student Accidentally Becomes a Millionaire After Turning Selfies into NFT as a Joke // Independent. — 2022. gada 19. janvāris, pieejams: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/nft-cryptocurrency-selfie-crypto-b1996276.html>

¹⁷ Ghozali_Ghozalu #932 on OpenSea.io

¹⁸ Heather Chen. This Guy is Living Your Wildest NFT Dreams, Making \$1 Million in Selfie Sales // Vice. — 2022. gada 17. janvāris, <https://www.vice.com/en/article/4awn3m/indonesia-nft-crypto-bitcoin-ghozali>

¹⁹ Skatīt Gozali Twitter profile @Ghozali_Ghozalu, montāžu var redzēt arī YouTube: <https://youtu.be/AGq4gPphglw>

Tifentāle

photographers' legacy and archives. Another resource for such a discussion is Jordan Troeller's examination of the legacy of photographer Lucia Moholy (1894–1989). This photographer so far has been usually mentioned only as the spouse of the widely celebrated avant-garde artist László Moholy-Nagy (1895–1946) and an informal documenter of Bauhaus. Troeller, meanwhile, highlights Lucia Moholy's own creative work, part of which circulates uncredited to her, while another part exists in the form of hundreds of negatives and unrealized photobooks.¹⁵

→ *NFTs, LOL*. “Uploading my photo into NFT lol,” tweeted Sultan Gustaf Al Ghozali on January 10, 2022, putting up a collection of his photographic self-portraits or selfies for sale for approximately 3 USD merely as a joke.¹⁶ Thanks to several beneficial circumstances, people with lots of cryptocurrency suddenly desired to own these selfies, and their price skyrocketed. For example, by February 12 when the sale of his selfie #932 officially ended, its price went up to more than 12,000 USD.¹⁷ Al Ghozali is a 22-year-old Indonesian computer science student whose selfies brought him more than a million dollars on the NFT art marketplace within a few days in January 2022.¹⁸ “I took photos of myself for 5 years since I was 18 to 22 years old. It's really a picture of me standing in front of the computer day by day,” writes Al Ghozali about his selfies collection titled *Ghozali Everyday*.¹⁹

This case tells a lot about the NFT universe. Al Ghozali's selfies sold not because they are “great” images, stunning examples of skilful photography, Indonesian art, or art in general, but rather because of their LOL value. Unpacking this value, however, we may be surprised to find qualities that are not too far from what characterizes some late-twentieth-century art. Think of On Kawara's (1932–2014) *Date Paintings*, known also as the series *Today* (1966–2013), where each painting features only the date of its making. Or Adrian Piper's (b. 1948) series of photographic self-portraits *Food for the Spirit* (1971) that she took while self-isolating, fasting, and reading Immanuel Kant. Or Tehching Hsieh's (b. 1950) *One Year Performances*, such as the *Time Clock Piece* (1980–81) where the artist punched a time clock in his studio every hour for a year and documented each punch on film. We would not want to read into Al Ghozali's photos more than there is, but they tell us about the “everyday,” reflect on the passage of time, and document a form of self-performance or self-realization. Liking and purchasing work like Al Ghozali's signals an appreciation of long-term commitment and dedication, artlessness and naivete, and an unpolished and uneducated authenticity. It signals

¹⁵ The author heard Jordan Troeller speak of Lucia Moholy's unrealized photobooks in her paper during the session “A Radical Lens” at the symposium “Global Perspectives on The New Woman Behind the Camera” organized by the National Gallery of Art in Washington, DC, on January 19, 2022 (information available at <https://www.nga.gov/calendar/lectures/global-perspectives-on-the-new-woman-behind-the-camera.html>, see also: Jordan Troeller, “Lucia Moholy's Idle Hands,” October 172 (Spring 2020): 68–108).

¹⁶ Anthony Cuthbertson, “Student Accidentally Becomes a Millionaire After Turning Selfies into NFT as a Joke.” *Independent*, January 19, 2022. <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/nft-cryptocurrency-selfie-crypto-b1996276.html>

¹⁷ Ghozali_Ghozalu #932 on OpenSea, <https://opensea.io/assets/matic/0x2953399124focbb46d2cbacd8a89cf059974963/8769280638856433106309979686383017393585203801053100103864044599033658238565/>

¹⁸ Heather Chen, “This Guy is Living Your Wildest NFT Dreams, Making \$1 Million in Selfie Sales,” January 17, 2022. <https://www.vice.com/en/article/4awn3m/indonesia-nft-crypto-bitcoin-ghozali>

¹⁹ See his Twitter account, @Ghozali_Ghozalu, or watch a montage of the self-portraits on YouTube: <https://youtu.be/AGq4gPphglw>

kolāžu *Everydays: The First 5000 Days* (*Katra diena: pirmās 5000 dienas*) – jpg attēls, kuru nopirka kriptovalūtā, kas atbilst 69 miljoniem dolāru, Christie's izsoļu namā 2021.gada 11.martā.²¹ Jau 1965.gadā sociologs Pjērs Burdējē (*Pierre Bourdieu*) savā neparastajā grāmatā *Un art moyen* (kura tikai 1990.gadā tika iztulkota angļiski ar nosaukumu *Photography: A Middle-Brow Art* jeb *Fotogrāfija – vidusmēra māksla*) konstatēja, ka fotogrāfija lielākoties ir sociālā prakse, kurā attiecības un tikli ir svarīgāki par pašiem attēliem. «Līdzgaitnieku apbrīna veido daļēju leģitimitāti, ar kuru pietiek, lai nostiprinātu fotogrāfu mākslinieka kārtā,» rakstīja Burdējē sadarbības partneris Žans-Klods Šambo-redons (*Jean-Claude Chamboredon*), attiecinot to uz fotogrāfiju 60.gados.²² Vēl vairāk – «darba unikalitāte un pārākums var tikt noteikti tikai ar grupas starpniecību: darba vērtību šķiet vienmēr nosakām iemesli, kas ir ārpus paša darba.»²³

Kaut ko līdzīgu varam teikt par NFT mākslu un fotogrāfiju. No mākslas vēsturnieka skatpunkta, tas ir slīkti, jo NFT māksla reflektē par tās kopienas estētikas izpratni, kura šos darbus rada un ar tiem dalās, un šī izpratne ir veidojusies tādu avotu ietekmē, kas ir ārpus jebkurām mākslas un humanitāro zinātnu mācību programmām. Lielākā daļa «mākslas» radītāju un kolekcionāru NFT pasaulē nāk no datorzinātnes, biznesa vai finanšu nozares. Bīplam ir grāds datorzinātnēs, al Gozali studē IT un Kolborns Bells (*Colborn Bell*) – NFT mākslas kolekcionārs un Kripto mākslas muzeja (*Museum of Crypto Art*)²⁴ līdzdibinātājs ir Kolumbijas Universitātes absolvents ar grādiem ekonomikā un psiholoģijā, un viņa agrāko darba amatu vidū ir pētniecības analītikis, tirgotājs, portfeļa analītikis un privātā kapitāla pārvaldnieks.²⁵ Dženifera Vonga (*Jennifer Wong*) un Pīters Hamiltons (*Peter Hamilton*), Sietlas NFT muzeja dibinātāji (fiziska ēka, kurā digitālās kolekcijas priekšmeti ir «izstādīti uz īpaši šim nolūkam veidotiem dizaina ekrāniem») tiek stādīti priekšā kā «precēts tehnoloģiju vadītāju pāris ar minimālu pieredzi mākslas pasaulē.»²⁶

Rezumējot, patlaban NFT mākslas un fotogrāfijas tirgus lielākoties ir forums šaurai datortehnoloģiju un finanšu profesionālu elitei, kam pietrūkst iespēju kriptovalūtas tēriņiem, kamēr šis norēķinu veids vēl nav plaši akceptēts samaksai par parastajām luksusa precēm un nav atzīts par bagātības pazīmi reālajā pasaulē. Daļēji šī iemesla dēļ «mākslas» koncepts šķiet viņiem pievilciņš, jo liecina par zināmu kultūrālās leģitimitātes un prestiža līmeni pat to cilvēku vidū, kuriem ir zems vai nekāds zināšanu līmenis par profesionālo mākslu un tās institūcijām. Valūtas apjoms, kas investēts NFT mākslā, automātiski neapliecina šīs mākslas vērtību. Taču tas pakāpeniski leģitimē to. Pat ja visa šī

²⁰ LOL – saīsinājums no «laughing out loud» (skalījāsmejas); izmantots sociālos tiklos un izšķiņu saziņā, kā rakstītais, redzētais vai dzirdē, tais liekas uzjautrinošs.

²¹ Christie's. Beeple's Opus. Pieejams: <https://www.christies.com/features/Monumental-collage-by-Beeple-is-first-purely-digital-artwork-NFT-to-come-to-auction-11510-7.aspx>; kontekstam skatit arī – Edward Ongweso Jr. The NFT Ecosystem Is a Complete Disaster // Vice. – 2022. gada 1. februāris, <https://www.vice.com/en/article/xgdvnd/the-nft-ecosystem-is-a-complete-disaster>; papildu informācija par pircējiem: The Artnet NFT 30 Report // Artnet. – 2021. gada 14. decembris, 30. lpp. pieejams: <https://news.artnet.com/art-world/the-artnet-nft-30-report-part-one-2047800>

²² Jean-Claude Chamboredon. Mechanical Art, Natural Art: Photographic Artists // Pierre Bourdieu, with Luc Boltanski, Robert Castel, Jean-Claude Chamboredon, and Dominique Schnapper. *Photography: A Middle-Brow Art*. Translated by Shaun Whiteside. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1990. – Pp. 129–149.

²³ Turpat, 148. lpp.

²⁴ Muzeja mājaslapa <https://museumofcryptoart.com>

²⁵ Informācija no LinkedIn profila <https://www.linkedin.com/in/colbornbell/>

²⁶ Taylor Dafoe. Two Tech Executives Are Opening an NFT Museum in Seattle to Give Decentralized Art a Centralized Home // ArtNet. – 2022. gada 14. janvāris, pieejams <https://news.artnet.com/market/permanent-nft-museum-set-open-seattle-2060360>

Tifentāle

respect for understandability and relatability – there is no manifesto, you do not have to read even a single paragraph before understanding the work, do not have to learn complicated concepts, etc. We might call this kind of work simplistic but also anti-elitist.

Moreover, in the NFT art market, the images oftentimes are not nearly as important as the cultural, social, and economic capital that they help to accumulate. Highly visible transactions attract attention and earn credibility and legitimacy both to the “art” and the cryptocurrency that is used to pay for it. Even if it is paid by seller’s business partners, as was the case with Beeple’s (b. 1981) digital collage *Everydays: The First 5000 Days*, a jpg, that sold for the equivalent of 69 million USD in cryptocurrency via the Christie’s auction house on March 11, 2021.²⁰ Already in 1965, in sociologist Pierre Bourdieu in his unusual book *Un art moyen* (which was only in 1990 translated from French into English as *Photography: A Middle-Brow Art*) established that photography is predominantly a social practice where networks and relationships are more significant than the images themselves. “The admiration of one’s peers constitutes a partial legitimacy which is at least enough to establish the photographer as an artist,” wrote Bourdieu’s collaborator Jean-Claude Chamboredon about photography in the 1960s.²¹ Moreover, “It is only through the group that the precedence and uniqueness of the work can be established: the merit of the work thus always seems to be recognized for reasons which lie outside the work itself.”²²

We can say something similar about the NFT art and photography. It is so bad (from an art historian’s perspective) because it cannot help but reflect the aesthetic sensibilities of the community that produces and circulates it, and these sensibilities have taken shape under the influence of sources other than curriculum of any arts or humanities school. The producers and collectors of most of the “art” in the NFT universe have background in computer science or business and finance. Beeple has a degree in computer science, Al Ghozali studies computer science, and Colborn Bell, an NFT art collector and co-founder and director of the Museum of Crypto Art (<https://museumofcryptoart.com>), has a BA in economics and psychology from Columbia University and his previous employment includes positions such as Research Analyst, Trader and Portfolio Analyst, and Private Wealth Manager.²³ Jennifer Wong and Peter Hamilton, founders of the Seattle NFT Museum, a brick-and-mortar venue where “digital collectibles” are “displayed on a series of custom-designed screens,” are introduced to the public as “married tech executives with little experience in the world of art.”²⁴

²⁰ Christie's, "Beeple's Opus." N.d. <https://www.christies.com/features/Monumental-collage-by-Beeple-is-first-purely-digital-artwork-NFT-to-come-to-auction-11510-7>, for the context, see also: Edward Ongweso Jr., "The NFT Ecosystem Is a Complete Disaster." Vice, February 1, 2022. Available at <https://www.vice.com/en/article/xgdvnd/the-nft-ecosystem-is-a-complete-disaster>, see more about the buyers of *Everydays*, MetaKovan (Vignesh Sundaresan) and Twobadour (Anand Venkateswaran): "The Artnet NFT 30 Report," Artnet, December 14, 2021, p.7. Available at <https://news.artnet.com/art-world/the-artnet-nft-30-report-part-one-2047800>

²¹ Jean-Claude Chamboredon, "Mechanical Art, Natural Art: Photographic Artists," in Pierre Bourdieu, with Luc Boltanski, Robert Castel, Jean-Claude Chamboredon, and Dominique Schnapper, *Photography: A Middle-Brow Art*. Translated by Shaun Whiteside (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990), pp.146–147.

²² Chamboredon, p.148.

²³ Colborn Bell's profile on LinkedIn, <https://www.linkedin.com/in/colbornbell/>

²⁴ Taylor Dafoe, "Two Tech Executives Are Opening an NFT Museum in Seattle to Give Decentralized Art a Centralized Home." ArtNet, January 14, 2022. <https://news.artnet.com/market/permanent-nft-museum-set-open-seattle-2060360>.

jezga ap NFT mākslu ir tikai «mākslas atmazgāšana» tam, ko dēvē par hiper- vai anarho-kapitālismu,²⁷ profesionālās mākslas elite nevar to ignorēt vai noraidīt kā tādu, kam pilnīgi nav nozīmes.²⁸

→ MI, Automatizācija, Programmatizācija.

Flusers piedāvā veidu, kā domāt par fotogrāfiju, ieviešot konceptu par tehniskajiem attēliem, kurā ietilpst visdažādāko veidu fotogrāfijas (gan analogā, gan digitālā formātā), filmas, video, animācija un datorģenerēti attēli (CGI). Koncepta pamatā ir skaidrs nodalījums starp visiem tradicionālajiem attēliem (cilvēka radītiem), kuri nozīmē «objektu vērošanu», un visiem tehniskajiem attēliem (mehānismu radītiem), kuri nozīmē «konceptu izskaitlošanu».²⁹ Atšķirībā no tradicionālajiem attēliem, tehniskie attēli «neattēlo neko, tie projicē kaut ko» un tie «neapzīmē neko, tie norāda virzienu».³⁰ Tehniskie attēli tik ļoti atšķiras no tradicionālajiem attēliem, ka mums būtu jāspēj attīstīt īpaša analītiska pieeja to izprāšanai. Flusers piedāvā šādu pieeju: «Tehnisko attēlu kritika pagēr to trajektorijas analīzi un to nodoma analīzi.»³¹ Turklat dekodēšana var novest pie nebeidzama citu leņķu skaita — no disto piska drūmuma līdz spožākajai personiskās atbrīvošanās vīzijai.

Domāšana par tehniskajiem attēliem ir pamatā laikmetīgās kultūras izpratnei (dekodēšanai). Mūsu attiecības ar fotogrāfijas mehānismiem ir daļa no globalizētās, «dzimis digitāls» kultūras stāvokļa, kuru Levs Manovičs raksturo kā «programmatizāciju» un «jauno globālo estētiku», kura, cita starpā, «svin mediju hibrīda dabu un izmanto to emocionālu reakciju radīšanai, narratīvu un lietotāja pieredzes veidošanai».³² Turklat lielākā daļa šīs vizuālās kultūras ir vismaz pa pusei automatizēta. Vienubrīd cilvēkus uztrauca, ka deepfake viltojumi radīs haosu un, iespējams, ka tas tā vēl var notikt, taču mākslīgā intelekta (MI) iespējas, kas savulaik šķita biedējošas, tagad jau drīzāk šķiet lēta izklaide. Savulaik biedējošie algoritmi tagad strādā, lai sagādātu mums ikdienišķu izklaidi, kas atdzīvina mūsu *Instagram* vai *TikTok* lenti. Piemēram, MI strādā mūsu izklaides labā *ReFace* lietotnē, kas diezgan pārliecinoši aizstāj slavenību vai vēsturisku personību sejas ar mūsu pašu seju visādu veidu kustīgos vai statiskos attēlos. Tādas lietotnes kā *ReFace* var potenciāli radīt problēmas, jo ļauj cilvēkam «piemērt» dažādus dzimumus, vēsturiskos periodus, grima un matu griezuma stilus, ķermeņa formas, pat rases — un darīt to bezrūpīgā, rotaļīgā veidā, kas viegli var kļūt problemātisks.

Taču vēl interesantāk ir domāt par neredzamo automatizāciju. «Vai jūs ievērojāt, ka desmit gadu laikā, apmēram no 2013. līdz 2018. gadam, ar mobilo telefonu uzņemto attēlu

Vēsturiska fotogrāfija, kas modifiēta, pievienojot autores seju ReFace lietotnē.

A historical photograph modified by adding the article author's face in ReFace app.

²⁷ Skatīt, piemēram, Dena Olsons dokumentālo filmu *Line Goes Up—The Problem With NFTs* (Rinda pārvietojas augšup — problēma ar NFT). Pieejama: https://youtu.be/YQ_xWvX1n9g

²⁸ Piemēram, latviešu mākslas kolecionārs Jānis Zuzāns ir iegādājies ielu mākslinieka Kivija divu darbu NFT versijas 2021. gada aprīlī. Raksta tapšanas laikā, 2022. gada februārī, man nav zināms neviens Latvijas kolecionārs vai mākslas institūcija, kas būtu iegādājusies uz fotogrāfijām balstītus NFT mākslas darbus.

²⁹ Flusers, 10. lpp.

³⁰ Flusers, 48., 50. lpp.

³¹ Flusers, 49. lpp.

³² Lev Manovich. *Software Takes Command. — New York, London: Bloomsbury, 2013. — 179. lpp.*

In sum, currently the NFT art and photography market is primarily a forum for a narrow elite of computer tech and finance professionals who do not have enough other opportunities to spend their cryptocurrency while it still is not widely accepted as a form of payment for the usual luxury goods and signifiers of wealth in the real world. Partly for that reason, concept of “art” appeals to them as it signals a degree of cultural legitimacy and prestige even among people who have little or no knowledge about professional art and its institutions. Nevertheless, the amount of currency invested in the NFT art does not automatically signify the art’s value. But it gradually legitimizes it. Even if the whole NFT art hype is a just art-washing of what has been called hyper- or anarcho-capitalism,²⁵ professional art establishment cannot ignore it or dismiss it as completely irrelevant.²⁶

→ AI, Automation, Softwarization. Flusser offers one way of thinking about photography by introducing his concept of technical images that include all kinds of photography (including both analog and digital), film, video, animation, and CGIs. The concept is based on a clear distinction between all traditional (handmade) images that are “observations of objects” and all technical (machine-made) images that are “computations of concepts.”²⁷ Unlike traditional images, “technical images don’t depict anything; they project something” and “they don’t signify anything; they indicate a direction.”²⁸ Because technical images differ so profoundly from traditional images, we should be able to develop a designated analytical approach for understanding them. Flusser offers one such approach to technical images: “Criticism of technical images requires an analysis of their trajectory and an analysis of the intention behind it.”²⁹ Moreover, “To decode a technical image is not to decode what it shows but to read how it is programmed.”³⁰ The decoding can lead to an infinite number of various other outlooks, from dystopian gloom to the brightest vision of personal liberation.

Thinking about technical images is key to understanding (decoding) our contemporary culture. Our relationship with the photographic apparatus is part of the condition of the globalized, born-digital culture, described by Lev Manovich as “softwarization” and “the new global aesthetics” that, among else, “celebrates media hybridity and uses it to engineer emotional reactions, drive narratives, and shape user experiences.”³¹ Moreover, most of this visual culture is at least half-automated. At some point people were worried that deepfakes will create havoc, and perhaps they still can, but the possibilities of AI that

²⁵ See, for example, Dan Olson’s documentary *Line Goes Up—The Problem With NFTs*. Available at https://youtu.be/YQ_xWvX1n9g

²⁶ For example, Latvian art collector Jānis Zuzāns has purchased the NFT versions of street artist Kiwie’s two works in April 2021. At the time of writing in February 2022, I have no knowledge of any Latvian collectors or art institutions that would have purchased any photo based NFT art works.

²⁷ Flusser, p.10.

²⁸ Flusser, p. 48, 50.

²⁹ Flusser, p. 49.

³⁰ Flusser, p. 48.

³¹ Lev Manovich. *Software Takes Command* (New York, London: Bloomsbury, 2013), p.179.

kvalitāte dramatiski uzlabojās?» jautā mediju teorētiķis Levs Manovičs un piedāvā savu versiju par šādas attīstības iemesliem: «Daļēji tas bija saistīts ar sensoru izšķirtspējas pieaugumu, aparātūras uzlabojumiem un vairāku lēcu pievienošanu mobilā telefona kamerai. Taču daļēji tas bija arī saistīts ar *MI pievienošanu* kamerām. Paskatoties uz savām fotogrāfijām no agrinajiem 2010. gadiem, es konstatēju, ka lielākā daļa no tām nav lietojamas. Taču aptuveni 2020. gadā kļuva *aktīvi sarežģīti uzņemti nelietojamu foto*. Praktiski jebkurā situācijā fotogrāfijai ir perfekta ekspozīcija (t.i., pietiekami daudz detaļu tumšajās, vidēji tumšajās un gaišajās daļās), un galvenais priekšmets ir fokusā.»³³ «Labas» jeb «lietojamas» fotogrāfijas koncepts, kuru konstruē mobilo telefonu kameru un programmatūras attīstītāji, nav neitrāls vai acīmredzams, taču tas jau ir citas izpētes priekšmets.

Pārdomas par neredzamo automatizāciju īpaši veicina fakts, ka mēs to par tādu neuztveram. Kamēr mēs turpinām fantazēt par zinātniskajai fantastikai līdzīgu nākotni ar tādiem kā humanoīdiem robotiem, kas pārvietojas līdzās mums, tikmēr «roboti» ir ieņēmuši neredzamo algoritmu formu. Tie jau ir šeit un klusi darbojas mūsu telefonos un datoros. Tie ne tikai palīdz mums radīt jaunus attēlus, bet arī sakārto to izplatīšanu un cirkulāciju tādās platformās kā *Instagram*.

Šādas automatizācijas sekū ir zināms vizuālā viendabīguma līmenis. Algoritmi ir ieprogrammēti uzlabot mūsu attēlus tādā pašā veidā, kā tie ir ieprogrammēti izplatīt līdzīga satura attēlus, balstoties datos par attēliem, kuri iepatīkas vairāk par citiem. Tātad individualitātes un oriģinalitātes loma radikāli samazinās, jo attēlu dalīšanās platformas veicina tādu attēlu tālāko ražošanu, kuri izskatās līdzīgi jau esošiem veiksmīgiem attēliem. Uz šī vizuālā viendabīguma pamata amerikānu māksliniece un režisore Emma Agnese Šefere (*Emma Agnes Sheffer*, dz. 1991) izveidojusi panākumus guvušu Instagrama profilu @insta_repeat, kuram ir vairāk nekā 395 000 sekotāju. Šefere, kura profilu raksturo kā «interneta kopētāja izpēti», kolekcjonē vizuāli līdzīgas Instagrama fotogrāfijas un piedāvā tās pārliecinošu montāžu formātā — divpadsmit kvadrāti, kuriem pievienoti paraksti ar mirkļabirkām #copyofthecopy, #simulacra un #dejavuvibes.³⁴ Protams, šeit runa ir par daudz ko vairāk, nekā tikai par optisku līdzību. Ir vilinoši atgriezties pie Flusera salīdzinājuma starp divu veidu — fotoaparāta un veļasmašinas — pogas nospiešanas darbībām. Abos gadījumos iznākums ir iepriekš ieprogrammēts. No šī skatpunkta raugoties, attēli Instagrama platformā ir svarīgi tikai tiktāl, kamēr tie atkārto zināmas formulas un izvairās no jebkādas oriģinalitātes.

Instagrama profila @insta_repeat ekrānšāviņš.

A screenshot of the Instagram account @insta_repeat.

Tifentāle

once seemed so scary now are more like a cheap thrill now. Once scary, algorithms now work to provide us with a casual entertainment to liven up our daily Instagram and TikTok scroll. For example, AI works for our entertainment in the ReFace app that quite convincingly replaces the faces of celebrities or historical figures with one's own face in all kinds of still and moving images. Apps like ReFace can also raise numerous issues as they let a person “try out” genders, historical periods, makeup and hair styles, body shapes, and even races, all in a careless, playful manner which may easily become problematic.

But it is even more fascinating to think of the invisible automation. “Did you notice that over a period of a few years — approximately 2013–2018 — the quality of images captured by cameras in mobile phones improved dramatically?” asks media theorist Lev Manovich and offers his version of the reason for that: “Partly it was due to the increase of sensor resolution, hardware improvements, and the addition of multiple lenses to phone cameras. But it was also partly *due to the addition of AI* to these cameras. Looking at my photos from the early 2010s, I find that most of them are unusable. But by approximately 2020, *it became actively difficult to take an unusable photo*. In practically any situation, the photo has perfect exposure (i.e., enough details in the dark, medium, and light parts), and the main subject is in focus.”³² The concept of “good” (or “usable”) photography that the cell phone camera and software developers are constructing, however, is not neutral or obvious, but that would be a subject of another study.

What makes the invisible automation particularly thought-provoking is that we do not perceive it as such. While we can continue fantasizing about a sci-fi future with some sort of humanoid robots walking amongst us, the “robots” have taken the shape of invisible algorithms. They already are here, quietly toiling away in our phones and computers. They not only help us produce new images but also streamline their distribution and circulation on platforms such as Instagram.

Among the implications of such automation is a certain degree of visual uniformity. The algorithms are programmed to improve our images in the same way as well as they are programmed to promote similar types of images, based on data of which images turn out to be more likeable than others. Thus, the role of individuality or originality radically diminishes while the image-sharing platforms reward the continuous production of images that look like already existing, successful images. Based on this visual uniformity, American artist, and filmmaker Emma Agnes Sheffer (b. 1991) has built a highly successful Instagram account,

³³ Lev Manovich. Who is an “Artist” in Software Era? // Lev Manovich, Emanuele Arielli. Artificial Aesthetics: A Critical Guide to AI, Media and Design (2021–2022). — 20. lpp., saglabāts autora izcēlums, pieejams: <http://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics>

³⁴ Emma Agnes Sheffer. @insta_repeat. — Pieejams: <https://emmasheffer.com/index.php/curations/curations/>

³² Lev Manovich, “Who is an “Artist” in Software Era?” in Lev Manovich and Emanuele Arielli, *Artificial Aesthetics: A Critical Guide to AI, Media and Design* (2021–2022), p. 20. Available at <http://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics>, emphasis kept as in the original.

→ *Un vēl vairāk veidu, kā domāt par fotogrāfiju bez attēla.* Līdz šim mēs esam pieskārušies fotogrāfijas praksēm, kurās sagrauj, apiet vai noraida attēla ražošanu, praksēm, kas rada neredzamus vai nepieejamus attēlus, praksēm, kurās attēli kalpo par iepakojumu kultūras, sociālajam vai ekonomiskajam kapitālam, praksēm, kurās attēlu radišana ir daļēji vai pilnībā automatisēta. Taču neviens no šīm praksēm neeksistē pilnībā *bez attēla*. Gribētu noslēgt ar piemēru, kas piedāvā burtiskāku fotogrāfijas bez attēla interpretāciju. *Words Without Photos* (*Vārdi bez fotogrāfijām*) ir vairāku skaļruņu imersīva instalācija, kuras autors ir amerikāņu rakstnieks, folklorists, fotogrāfs un dokumentālists Alans Governars (dz. 1952). Šis skaņu darbs ir iekļauts izstādē *A Trillion Sunsets. A Century of Image Overload* (*Triljons saulrietu. Attēlu pārsātinātības gadsimts*) Starptautiskajā fotogrāfijas centrā Nujorkā (2022.gada 28.janvāris – 2.maijs). Instalācija izvietota uz šaurām un stāvām kāpnēm, un tajā skan ambienta mūzika un vairāku fotogrāfu balsis, kuri stāsta par savu praksi (Nakeija Brauna (*Nakeya Brown*), Kija Lūkasa (*Kija Lucas*), Taņa Markusa (*Tanya Marcuse*) un Pacifiko Silano (*Pacifico Silano*)). Būdama fotogrāfijas izstādes sastāvdaļa, Governara skaņas instalācija piedāvā fotogrāfu pašrefleksiju formātā, kurš parasti ir privāts, paliek aiz kadra. Cits jautājums, vai viņiem ir kaut kas interesants sakāms, bet instalācija iedarbojas, jo ļauj nojaust, cik milzīgs un komplekss ir lauks, kuru mēs vienkāršoti dēvējam par fotogrāfiju. Tā norāda arī uz nogurumu no *skatišanās* un piedāvā bēgšanu *klausīšanās* pasaulei. Turklāt instalācija paver durvis abstrakcijai, neziņai un neskaidrībai: klausoties nejaušu audio ieraksta daļu, mēs varam neatpazīt runātāju un mums var nebūt pazīstami viņa vai viņas darbi. Disasociētās balsis mūs ievē fantāzijā par to, kādas balss īpašnieku fotogrāfijas varētu izskatīties – arī šo procesu mēs varētu dēvēt par fotogrāfiju bez attēla. •

@insta_repeat, with more than 395,000 followers. Describing the account as an “examination of an internet copy machine,” Sheffer collects visually similar Instagram photographs and presents them in compelling montages of twelve squares, captioning them with hashtags like #copyofthecopy, #simulacra, and #dejavuvibes.³³ Of course, there is much more than the optical resemblance at stake here. Nevertheless, it is tempting to return to Flusser’s comparison between the two acts of pressing a button on a machine, namely taking a photograph and starting a washing machine. In both cases the outcome is already pre-programmed. Viewed from this perspective, the images on Instagram matter only as far as they repeat certain formulas and avoid any form of originality.

→ *And Even More Ways to Think About Photography Without Images.* So far, we have touched upon photographic practices that subvert, bypass, or reject image production, practices that produce invisible or inaccessible images, practices where images function as mere packaging for cultural, social, and economic capital, and practices where image-making is partially or fully automated. None of these practices, however, has been completely *without* images. I would like to conclude with an example of a more literal interpretation of photography without images: *Words Without Photos* (undated), a multi-speaker immersive sound installation by American writer, folklorist, photographer, and filmmaker Alan Goovenar (b. 1952). The sound work was included in the exhibition “A Trillion Sunsets. A Century of Image Overload” at the International Centre of Photography, New York (January 28 – May 2, 2022). Installed in a narrow and steep stairwell, *Words Without Photos* features ambient music and the voices of several photographers speaking about their practice (the photographers are Nakeya Brown, Kija Lucas, Tanya Marcuse, and Pacifico Silano). Being part of a photography exhibition, Goovenar’s sound installation introduces photographers’ self-reflection in a format that usually remains private, behind the scenes. It is a different question whether they have anything interesting to say, but the installation succeeds in hinting at the vastness and complexity of the field which we casually call photography. It also points to a certain fatigue of *viewing* and offers escape in *listening*. Moreover, it opens doors to abstraction, uncertainty, and ambiguity: hearing a random part of the audio, we may not necessarily recognize who is speaking, and we may be unfamiliar with their work. The dissociated voices lead us into imagining what their photographs could look like – a process which we might as well call yet another type of photography without images. •

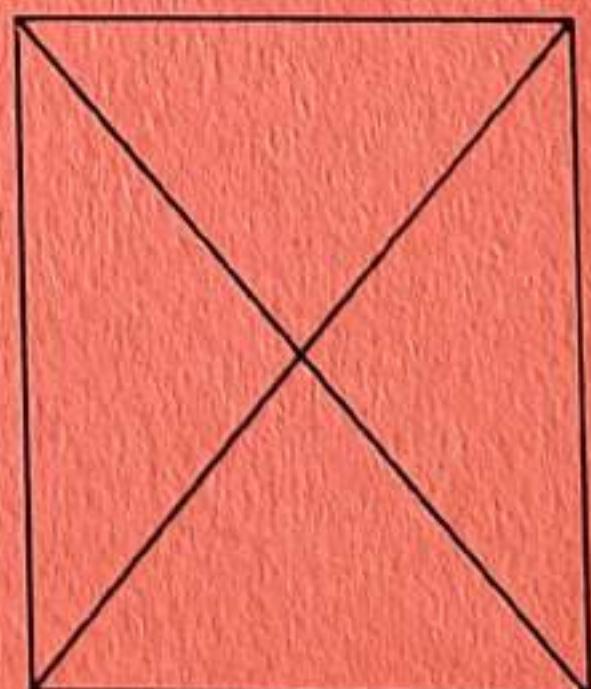
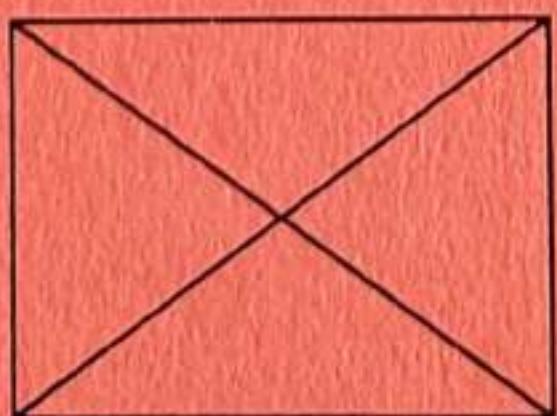
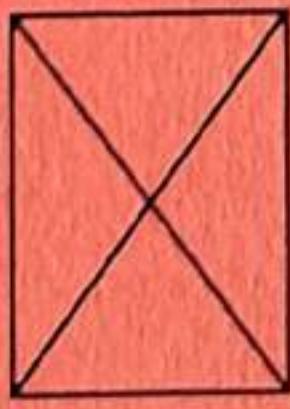
³³ Emma Agnes Sheffer, “@insta_repeat,” undated. Available at <https://emma-sheffer.com/index.php/curations/curations/>

Re, vēl viens garlaicīgs
izdevums par Latvijas
fotogrāfiju [*kura ir tik pat*
garlaicīga kā šī grāmata]*

Yet another boring book
on Latvian photography

[*which is just as boring*
as this publication]*

CONTENTS

↓	AUTORS · AUTHOR	NOSAUKUMS · TITLE	LPP.
B	Arnis Balčus	Priekšvārds Foreword	4 5
D			
E			
F			
G			
H	Santa Hirša	Otra un sevis reprezentācijas stratēģijas Strategies of representation of self and others	42 43
J			
K	Sergejs Kruks	Klātesamība simbolu vietā Presence instead of symbolic substitution	66 67
K			
L			
M			
N			
P			
R	Santa Remere	Vai mēs dalām kopīgu vīziju par Latviju? Do we share a common vision of Latvia?	114 115
S			
T	Alise Tīfentāle	Fotogrāfija bez attēla Photography without images	150
V			151
Z			

REDAKTORI: Arnis Balčus, Aleksejs Muraško
DIZAINS, MAKETS: Aleksejs Muraško
TULKOJUMS: Daina Ruduša, Rita Ruduša
KOREKTŪRA: Ieva Lejasmeijere
IZDEVĒJS: Mūsdienu kultūras centrs *Kultkom*

Teksta salikumā izmantoti burtveidoli *Epicene Text*, kuru radījis dizaineris Kriss Saversbijs no Wellingtonas, un *Yoga Sans*, kuru radījis dizaineris Ksavjē Diphē no Vilonjonas. Izdevums nodrukāts uz *Munkken Print White 15 115 g/m²* (*Arctic Paper*, Munkedale) un *Sirio Rough Flamingo 350 g/m²* papīra (*Fedrigoni*, Verona). Iespriests un iesierts Jelgavas tipogrāfijā. Metiens: 200 eks.

Gadagrāmata izdota ar Valsts
kultūrkapitāla fonda atbalstu

© Mūsdienu kultūras centrs *Kultkom*, 2022
ISBN 978-9934-8754-7-2; ISSN 2243-6979

EDITORS: Arnis Balčus, Alexey Murashko
DESIGN, PREPRESS: Alexey Murashko
TRANSLATION: Daina Ruduša, Rita Ruduša
PROOFREADING: Ieva Lejasmeijere

PUBLISHER: Contemporary Culture Centre *Kultkom*

Edition is set into type using Epicene Text designed by Kris Sowersby from Wellington and Yoga Sans designed by Xavier Dupré from Villagonon. The publication is printed on Munken Print White 15 115 gsm paper (Arctic Paper, Munkedal) and Sirio Rough Flamingo 350 gsm paper (Fedrigoni, Verona). Printed and bound by Jelgavas tipogrāfija. Print run: 200 copies.